

ФИГУРИ НА *НАСТОЯЩЕТО* : ГРАДСКИ СИЛУЕТИ

СОФИЯ, НАЦИОНАЛЕН ПОЛИТИХНИЧЕСКИ МУЗЕЙ

МАШИНА И ЧОВЕК ВЪВ ФАНТАСТИЧНАТА И НАУЧНОФАНТАСТИЧНАТА БЕЛЕТРИСТИКА НА АГОП МЕЛКОНЯН ПЪРВА ЧАСТ: ВСТЪПЛЕНИЕ

Антон Николов, Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Доц. д-р Надежда Стоянова (научен ръководител)

Днешната беседа ще е насочена най-вече към личността на Агоп Мелконян и някои от неговите творби, но преди това няколко уводни думи за научната фантастика в България ще са полезни. Българската научна фантастика възниква в началото на 30-те г. на XX век, с, от една страна, романите на Георги Илиев – „О-Корс“ (1930 г.) и „Теут се бунтува“ (1933 г.), а от друга страна, с научнофантастичните пародии и сатири на Светослав Минков от сборниците „Автомати“ (1932 г.) и „Дамата с рентгенови очи“ (1934 г.) (виж за подобна генеалогия Сапарев 1983: 5-12). Появата на първите произведения в този жанр е възможна през 30-те, а не по-рано, защото, както изтъква Людмила Стоянова:

Science fiction е жанр, който дължи раждането си на новата индустриална култура. (...) Към тридесетте години фабричното производство като емблема на новото време и на неговия позитивен дух заявява по-енергично правата си и у нас. Оттогава впрочем датира и истинското летоброене на българската научна фантастика, ако не броим обаче един писан, явно по календарен повод, кратък разказ на Иван Вазов от самия край на 1899 г. – „Последният ден на XX век“ (Стойнова 1996:17).

Научната фантастика се явява в контекста на едно пренасяне на сюжетите от провинцията в градовете. Фантастиката, като цяло, има известна заслуга в урбанизирането на литературния ландшафт; още диабolistите от първата половина на 20-те ситуират историите си в градски обстановки. При все това, въпреки, че условия и възможности за съществуването на научната фантастика са се появили, жанрът не разцъфтява дълго време. Той остава малко продуктивен и предпочитан, дори като развлекателна литература, чак до времето на социализма, и то по-специфично периода 1960–1989 г. Причините за усиленото развитие на научната фантастика именно тогава са различни и комплексни. Една от по-важните е нуждата за различно творчество от писаното в соцреалистически ключ, а жанрът дава възможност на творците да се разграничат от литературата, свързвана със спуснатите от държавата предписания. Друга причина е вълната от преводна научна фантастика през тези години – автори като Рей Бредбъри, Айзък Азимов, Артър Кларк. Също така фантастиката се явява възможност за творчески постижения в различна естетика от тази на реалистичното повествование, дава повече свобода за експериментиране (виж Стоянова 1996: 27, 28). В тази посока е важно да се отбележи, че заедно с научната фантастика (често като неин модус) се развива и антиутопията в българската литература, която позволява осъществяването на критика към тоталитаризма. Естествено, тоталитарните режими са

или капиталистически и западни, например в „Галактическа балада“ (1971 г.) на Емил Манов и „Съдът на поколенията“ (1978 г.) на Любомир Николов и Георги Георгиев, или са вид универсални тоталитарни режими, където не е изяснен реалният прототип. Образци на антиутопии от втория вид, в които могат да бъдат прозрени критики и към тоталитарните практики в комунистическа България, оставя и Мелконян. Две поколения фантасти могат да се очертаят в тези три десетилетия; в първото се нареждат едно до друго имената на Любен Дилов, Павел Вежинов, Александър Геров, Емил Манов, Димитър Ангелов; а във второто поколение, чиито членове стъпват в научната фантастика през 80-те, са писатели като Велко Милоев, Величка Настрадаинова, Тошо Лижев, Петър Кърджилов, Иван Серафимов, Любомир Николов, Наталия Андреева, Никола Кесаровски. В редиците на това второ поколение обикновено е поставян и важният за нас в тази беседа Агоп Мелконян, към когото най-после можем да се насочим.

Както си личи и от името, Мелконян е с арменски произход. Семейството на бащата на Мелконян е родом от с. Муш (днешна Турция), от където през 1915 се спасява от геноцида над арменците, а през 1922 г. се заселват в България и по-точно в гр. Бургас за постоянно. В Бургас се ражда през 1949 г. и самият Агоп Мелконян. Неговото образование и живот от рано са свързани с науката и техниката; той завършва Техникума по електротехника „Ленин“ в Пловдив през 1964 г., от където се дипломира през 1968 г., след което е приет във ВМЕИ, днешния Технически университет. Образованието му е в специалността „Експлоатация на ЖП транспорт“ и се дипломира като инженер по транспорта. Завършва и следдипломна специализация по журналистика в Софийския университет „Климент Охридски“. На пръв поглед това образование, макар и престижно само по себе си, не предава цялата многостранност на ерудицията на този човек. Мелконян може да бъде охарактеризиран като енциклопедист, като в полза на преценката служи многопосочността на работата му, творческа и другоиче, която може да се обедини на следните раздели; поезия, драматургия, публицистика, научно популяризаторска дейност, популяризиране и преподаване на арменска литература, преводаческа, издателска и редакторска дейност.

От тези различни негови творчески и работни посоки ще спомена само някои постижения, които да дадат представа за мащаба на мисленето на Мелконян във от изредените определения, за да не бъдат те оставени без някои нагледни примери. Като редактор той се отличава със сътрудничеството си в по-малки вестници като „Технически авангард“¹ (1968–1974 г., като отговорен редактор), до по-сериозни, особено сред научните среди в България, издания като вестник „Орбита“, където работи от 1973 до 1991 г. (в раздел „Наука“). Особено отличителна е редакционната му работа в редколегията на Библиотека „Галактика“ (1979 г.). През 1990–1991 г. е член на редколегията на списание „ФЕП“.

Като издател Мелконян също е постигнал немало. През 1990 г., заедно с колегите си от вестник „Орбита“, той е сред създателите на Издателска къща „Омега“ и списание за научна фантастика „Омега“. Мелконян е основателят на издателска къща „Ерато“, като през 1993 г. издава и поредицата „Малка библиотека поетична класика“, откривател и на едноименната книжарница „Ерато“. Издател и на списание „Върколак“ (1997 г.), което се превръща в „Зона-F“ (излиза до 2002 г.).

В областта на превода особено отличителна е антологията „Арменска лирика IV-XX век“ (2001 г.). Мелконян въобще е един от водещите преводачи на арменската поезия. Тук трябва да спомена и че той е всъщност и първият преподавател по „История на арменската литература“ в СУ „Св. Климент Охридски“, един от основателите на

¹ Издание на Ректората на ВМЕИ, първото цветно издание в България, известен като „Студентския вестник“.

специалността „Арменска филология“ в катедрата „Класически изток“ на ЦИЕК към Факултета по класически и нови филологии, където преподава от 1995 до 1999 г. Поезията е особено важна за Мелконян, като и в прозата му се забелязва висок коефициент на лиризм. От личното му поетическо творчество трябва да се отбележи последната му авторска книга – стихосбирката „... територия, недокосната от позори...“ (2007 г.), издадена след смъртта му. Заедно с поезията той оставя и следа в драматургията. През 1990 г. написва пиесата „Страхът живее в нас“ (1990 г.). Преди това Мелконян вече е имал опит в драматургичното начало с драматизацията на новелата си „Бедни мой Бернарди“ (1983 г.) в пиесата „Бедни мой Бернарди. Антиутопия“ (2005 г.). Уточнявам, че споменатите заглавия не изчерпват по никакъв начин драматургичното и поетичното творчество на Мелконян.

Агоп Мелконян обаче оставя най-много, поне като количество текстове, в областта на науката и научнопопулярната публицистика. Абсолютно невъзможно е да се изброяват стотиците му публикации в тази област, но не мога да пропусна споменаването на три книги – „Сами ли сме във вселената“ (1982 г.), чието заглавие говори достатъчно ясно за проблематиката ѝ, както и „Мъдростта на небето“ (1983 г.), която е популярно представяне на съвременната космология. По-колоритна е, някак неочаквана на фона на текстовете по космология, книгата „Влакове“ (1985 г.), като заглавието пак достатъчно ясно обрисова за какво става дума в нея.

Произведенията, които ще разглеждам тук, попадат в следните сборници „Спомен за света“ (1980 г.), „Греховно и неприкосновено“ (1983 г.), „Via Dolorosa“ (1987 г.). Това са сборниците, които събират почти цялото му фантастично творчество, те съдържат разказите, новелите и повестите, които по-късно биват подбрани за двата сборника на събрано творчество след смъртта на Мелконян – „Нагоре по стъпалата към Бога“ (2009 г.) и „Пътека за откъд“ (2019 г.). Мелконян категорично е предпочитал по-късите белетристични форми, има само един роман, „Смърт в раковината“ (1989 г.), на който няма да се спирам тук, но ще спомена, че той има интересна съдба, издаден е чак 1994 г., макар и че е завършен още 1989 г., защото е иззет директно от печатниците.

Подстъпите към фантастиката на Мелконян, от които един изследовател може да избира, не са малко. Тя е наситена с монологични и дори на моменти лирични пасажи, сюжетът може и се забавя за сметка на дълги епизоди на рефлексия от страна на персонажите, като действително има мнения сред анализаторите на писателя, че той пише една философска и то в духа на екзистенциализма проза (виж например Цанков 2008/14, 22). Съзнанията на неговите персонажи постоянно се тревожат от смъртта и необратимостта на времето, свободата, и най-вече от един въпрос, който като че обхваща и останалите – какво е всъщност да си човек. Тук обаче ще се опитам да ви въведа в начина, по който тази тематика се развива при Мелконян посредством образа на машината при него.

Машината, когато представлява персонаж, може да е разумна; да предлага различна перспектива, през която да се погледне на хората по един отчужден начин. При Мелконян няма прогностика спрямо бъдещите технологии, поне не към конкретно научната част, не го интересува колко е вероятно да се създаде един себеосъзнат робот, нито как точно ще се създаде, а какво би могло да се научи от този образ за бляновете на хората по подобни творения, както и каква може да е перспективата на подобни създания за техните създатели. Също така машините могат и отразяват това, което създателите не са знаели или искали да оставят в тях, но което все пак присъства; например копнеж по преодоляване на собствените граници, себеусещане на автономен субект. В такъв смисъл историите на Мелконян, с главни действащи лица машини, са всъщност поне донякъде истории за техните изобретатели и контурите и границите на човешкото.

Машината обаче има и втора роля в текстовете на писателя; тя може и да е провидяна като опит за спасение от възможността за страдание. Тоест машината не като персонаж, а като дестинация за човека. Към тази втора категория причислявам онези случаи, при които персонажите на Мелконян се опитват сами да станат машини или машиноподобни, в стремежа си да избягат от границите на човешкото, най-вече смъртта и дори по-точно страданието на съзнанието от мисълта за смъртта. Това са двете перспективи, през които ще ви представя някои от по-известните му произведения, две перспективи, които обаче се срещат в отделните текстове, както ще видим в част втора на беседата.